VAKIFLAR UMUM MÜDÜRLÜĞÜ NEŞRİYATI

Kanunî Süleyman Devri Vezirlerinden

Pertev Paşa'nın Hayatı ve eserleri

Abdülkadir ERDOĞAN

Pertev Mehmed Paşa'nın eserleri hakkında mimarî izahat

Y. Mimar A. Saim ÜLGEN

Vakıflar Dergisi II. den ayrı basım.

ANKARA — 1942

Kanunî Süleyman Devri Vezirlerinden

Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri

ABDÜLKADIR ERDOĞAN

Türk ve Islâm Eserleri Müzesi Müdürü

Bütün servetini memleketin imarı ve halkın intifaı yolunda sarfetmiş olan Pertev Mehmed Paşa'nın hal tercemesi pek karışık ve şahsiyeti hakkında bilinmesi icab eden malûmat çok dağınıktır. Esasen bir köle iken Osmanlı Devletinin istilâ devrinde tedricen ikinci vezirlik mertebesine kadar yükselmiş ve yurdun her köşesinde yüksek eserler vücude getirmekle o zamanlar ün almış olan Pertev Mehmed Paşa'nın neden bu kadar ihmal edilmiş olduğuna hayret edilir. *Kamus-ül-âlâm* ve *Lûgati Tarihiye ve Coğrafiye* gibi eserlerde bir takım döküntü paşaların adlarına sayfalar ayrılmışken Pertev Paşa'nın hal tercemesi şöyle dursun adı bile anılmamıştır. Yalnız *Sicilli Osmanî* sahibi Süreyya Bey eserinde Pertev Paşa'ya temas etmiş ve hakkında yedi satırlık bir kadirşinaslık göstermişse de onun da aşağıda izah edileceği veçhile kaydettiği şeylerin eksik olduğu anlaşılmıştır. Biz burada eserlerine dair vereceğimiz malûmattan önce paşanın şahsiyetini tanıtmayı ve onun nasıl bir adam olduğunu kısaca anlatmayı düşündük.

Pertev Paşa soyca Hersekli bir köledir. Doğum tarihi ve babasının adı belli değildir. Yalnız Hadım İbrahim Paşa'ya âid bir vakfiyenin sonundaki (50) şahid arasında üçüncü olarak Pertev Paşa b. Abdüssamed imzası görüldüğüne göre babasının Abdüssamed adlı bir zat olduğuna itimad etmek lâzım geliyorsa da bunun sonradan konmuş bir ad olmasında tereddüt edilmemelidir. Kendisi mühtedi olan bir kimsenin babası müslim adı alamıyacağı gibi her ikisinin birlikte ihtida ettiğini kabul etmek te vesikasız muteber olamaz. Gerek Selçuklu ve gerek Osmanlı tarihinde gelip geçen mühtedi ricalin gayri müslim olan babaları kendi adlarile anılmazdı. (Allahın kulu) manâsını ifade eden Abdullah, Abdülmennan, Abdürrahman, Abdüssamed gibi bir terkib ile yad ve zikri icab ettikçe bu şekilde irad edilirdi. İşte paşanın da (İbni Abdüssamed) tarzında imza kullanmasının sebebi bu âdete ittiba' etmek maksadile olsa gerektir. Dördü erkek, ikisi kızdan ibaret altı çocuğunun anası Fütuha Hatun'un da dönme bir kadın olduğuna kanaat edilebilir. Paşa'nın vakfiyesinde (فتوحه بنت رب الاعلى) ibaresile adı geçmekte, bu terkib de (Allahın Kızı) manâsını ifade eylemektedir.

Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa gibi Pertev Paşa da meşhur Defterdar İskender Çelebi'nin kölelerinden birisi idi. İskender Çelebi'nin arkasında altıyüzden fazla köle taşıdığı malûmdur. Bunlar içinde onbeşi muahharen vezaret mertebesine kadar yükselmişlerdir ki Pertev Paşa da bunlardan birisi idi. Pertev Paşa ilk terbiyeyi İskender Çelebi dairesinde görmüş ve sonra sarayın harem kısmına girerek orada terakki istidadını daha ziyade göstermiştir. Defterdar İskender Çelebi kıymetli bir zat olmakla beraber debdebe ve daratı da çok severdi. Kanunî Süleyman'ın eniştesi İbrahim Paşa, İran seferinde bunu istirkab ile Bağdad çarşısında sebebsiz olarak astırmıştı. O zaman bütün emlâk ve emvali müsadere ve sayısı altıyüzü bulan kölesi pazarda satılmayıp şuna buna çırağ edilmiş ve güzide zümresi de seçilerek sarayın harem kısmına alınmış idi. Pertev Mehmed Paşa'nın da bu zümre arasında saraya seçilenlerden birisi olduğu sezilmektedir. Pertev Paşa saraydan Kapıcıbaşılıkla ayrılmış, Yeniçeriağası ve Rumeli Beylerbeyi olmuş ve en nihayet ikinci vezirlik mertebesini bulmuş ve devletin daha bir çok mühim hizmetlerinde bulunmuştur. Bir köle parçasının böyle vezaret mevkiine kadar yükselmesine hiç de hayret edilmemelidir. O devirdeki vezirlerin hemen hemen hepsi de böyle idi.

Kanunî Süleyman ve Selim II zamanlarında devleti devri kemale isal eden en büyük rical, hattâ on sadrazamdan sekizi köle ve dönme idiler. İbrahim ve Hadım Süleyman paşalar Rum; Ayas, Lûtfi, Ahmed paşalar Arnavud; Semiz Ali paşa, Hersekzade Ahmed ve Dokakin Zade Ahmed paşalar Boşnak milletine mensup birer mühtedi idiler. İşte bunlar gibi mevzuu bahsolan Pertev Paşa'nın kökü de Hersekli bir köleden başka bir şey değildir. Pertev Paşa'nın saraya fazlaca sadakatinden başka resmî ve siyasî işlerde de epeyce hizmeti sebketmişse de bunlar bir yere toplanmamış ve her birisi tarihin başka bir bucağında kapalı kalmıştır. Rumeli Beylerbeyliğinde, Şehzadeler mücadelesinde, Macaristandaki Gyula Kal'asının fethinde, İncbahtı harbinde, Kanunî Süleyman'ın cenazesi İstanbul'a getirilirken vukua gelen Yeniçeriler hâdisesinde, Selim II ye sadakati bahsinde ve daha bazı yerlerde acılı ve tatlılı bir şekilde adı geçmektedir.

961 de Rumeli Beylerbeyi iken Kanunî Süleyman tarafından gönderilen *fermanda* kendisi hakkında çok ağdalı unvan kullanılmış ve yine aynı tarihte askeri teçhiz etmeleri için bir ferman yollanmıştır. Yine bu sene içinde Silistre sancağının Tekfurköyü kazasına karib Derince karyesinden birisinde zuhur ettiği ve Kanunî Süleyman'ın Konyaereğlisi'nde bizzat boğdurduğu büyük oğlu Mustafa Çelebi namına bir hareket uyandırdığı haber alındığı zaman bu fesada mübaşeret eden müfsidle etrafına toplananların kimler ve hangi millete mensublarsa mahalline gidip dakika fevtetmeksizin haklarından gelinmesi hususunda İstanbul'dan bir *ferman* daha gönderlimiş, bunun başında da Pertev Paşa hakkında fazla itimadı mutazammin vasıflar istimal olunmuştur.

963 te yine Rumeli Beylerbeyi iken o havalide yapacağı icraat hakkında Padişahtan istediği *ferman* hemen ihzar edilerek kendisine gönderilmiş, bunun başında da çok canlı unvanlar görülmüştür. Bir kanun mahiyetinde Rumeli'nin dahilî idaresine taallûk eden bu fermanın bazı fıkralarına bugünün gözlüğü ile bakılırsa çok enteresan hükümler görülür [1].

Şehzadeler yani Kanunî Süleyman oğullarından Selim II ile Beyazıd arasında vukua gelen tokuşmada da paşanın adı iki defa geçmektedir. Şehzade Bayezid'in Konya'dan Amasya'ya, Selim'in de Manisa'dan Kütahya'ya tahvilleri tekarrür etmişti. Bu yolda çıkan iradeyi Şehzade Selim'e îsale Kapıcıbaşılardan Mahmud Ağa, Bayezid'e de yine Kapıcıbaşılardan Semender Ağa memur edilmişlerdi. Selim bu tevcihi kabul ve babasına şükranı mütazammin bir mektub arzetmiş ise de Şehzade Bayezid bu naklü tahvili uygun bulmadığı için kabülden istinkâf ve fikrinde israr eylemişdi. Kütahya İstanbul'a yakın, Amasya ise çok uzak olduğu için bu naklü tahvilden bir teb'id kokusu hissetmekde ve Amasyaya gitmemekte idi. Kanunî tarafından Beyazıd'e öğüt vermek için Pertev Paşa, Selim'e de Sokullu Mehmed paşa izam olunmuşlardı. Fakat Bayezid Pertev paşanın visatat ve nasihatini dinlemediği için meşhur Konya muharebesi vukua gelmiş ve hâdise Beyazıd'ın mağlûbiyeti ve İrana firarı ve orada idamile neticelenmişti. İran Şahı Tahmasb'ın gösterdiği bu cinayet cemilesine karşı Kanunî tarafından üç yüz ve oğlu Selim tarafından dört yüz ki cem'an yedi yüz altın ve sair hediyelerin irsaline Pertev paşa seçilmişse de paşa İrana kadar gitmemiş, Kazabat'ta Karahisar sancak beyi İlyas ile Selim'in mabeyincisi Kara Mustafa Ağa'ya paraları teslim edib dönmüştür.

Pertev Paşa Macaristan fütuhatına iştirak etmiş ve meşhur Gyula kal'asının fatihi olmak üzere tarihlere adı geçmiştir. Paşa gerek bu kal'ayı ve gerekse o civardaki Jenœ kal'asını iki bin beş yüz askerle fethe

[1] : Bu hükümlerden bazıları şunlardır :

Kız, Oğlan çeken ve habasetle bir ecnebinin evine girüp avret, ya kız çekmeye varan kimsenin iciğini [*] keseler. Ve kız, avretçeküp te güc ile nikâh ettirene cebren boşadup sakalını kestireler.

Esir uğrulayan ve esir apartan ve dükkân açan ve birkaç defa hırsızlığı meydana çıkan kimseleri salbedeler.

Pözeveklik idenin alnına dağ uralar.

Köy ve mahalle içinde adam veya kârban basılup hasarat olsa, yahut bir köy arasında uğruluk veya haramilik olsa elbette hırsuzı buldıralar, bulmazlarsa müttehimlere işkence ideler. Meğer ki bulınıcak getirüp kadıya teslim ideler ve yahut yabanda buldığını isbat eyliyeler. Amma işkencede ihtiyat ideler ki kablessübut telefi nefsolmaya ve işkencede olsa dava sorılmıya. (Kanunname, Atıf Ef. Kütüphanesi, No. *1731*).

[*] İcik, uzvu tezkirin Türkçede kullanılan altı adından birisidir.

muvaffak olmuş ve elde ettiği ganimetle Türkiye hazinelerini doldurmuştur.

Kaptan Müezzinzade Ali paşa Serdarlığile açılan İnebahtı seferinde Pertev paşa harp gemilerindeki kara askerinin kumandasını deruhde etmiş idi. Hezimetle neticelenen bu çarpışma sonunda paşa ehliyetsizlikle ittiham edilerek vazifesinden affolunmuş ise de az bir müddet sonra yine hakkında yeni bir teveccüh görülmüştür.

Kanunî'nin cenazesi *Siketvar*'dan İstanbul'a getirilirken cenaze alayı arasında Pertev paşa da bulunuyordu. Yeniçerilerin yeni hükümdar olan Selim II den Bahşiş istemelerine ve cenaze arabası Şehzadebaşı'na geldiği zaman gürültü etmelerine hiddet eden Pertev paşa askere hitaben: (Yiğitlerim yaptığınız bu hareket doğru değildir) demiş ve askerin (Sen kendini Gyula'da mı sanıyorsun bacaksız...) mukabelesile hakarete uğramış ve bu sırada başına vurulan bir Harbe ile kavuğu yuvarlanmıştır. Bu hâdisede de Pertev Paşanın tehlikeli bir zamanda söze karışmasile cesaretini ve askerin (bacaksız) demelerinden de boy ve cüsse vaziyetini öğrenebiliyoruz.

Pertev paşa *Transilvanya*'da galibiyet ihraz ettiği zaman aldığı bol ganimetin mühim bir kısmını o sırada yeni hükümdar olan Selim'e takdim etmek suretile hakkındaki teveccühü bir kat daha arttırmış ve diğer kısmı ile de memleketin umranına, hayratına hizmet etmiştir. Hicrî 976 da vefat eden meşhur âlim Kudbüddin Acemi paşanın hususî muallimi idi. Süreyya Bey *Sicilli Osmanî*de paşanın ilmü irfan sahibi olmasile beraber harb adamı olmadığını kaydetmiş ve yanlış olarak ölümü tarihini (982) göstermiştir. Halbuki aşağıda aynen nakledeceğimiz türbesinin kapısı üzerindeki kitabede (980) de öldüğü ay ve günü ile tesbit edilmiştir.

Pertev Paşa'nın kim olduğunu bu kadarcık olsun tanıttıktan sonra biraz da eserleri üzerinde duracak ve ilk önce İzmitteki külliyesinden başlıyarak İstanbul'dakileri sonraya bırakacağız:

İzmit'de sahil semtine düşen düz bir sahada muazzam kubbeli ve tek minareli bir cami vardır. Kocaeli merkezinin göze çarpacak bir mevkiinde Pertev paşanın parasile yapılmış olan bu cami Mimar Sinan'ın İstanbul haricinde yaşıyan güzide eserlerinden birisidir. Güneşin ziyası nerede bir menfez bulduysa oraya nüfuz ettiği gibi Sinan'ın san'at eserleri de nereyi müsaid buldu ise bütün güzelliğile orada kendisini göstermiştir.

İzmit limanına giren yerli ve yabancı gemilerin ilk gözüne ilişen camiin kurşunlu kubbesi bir nur topu gibi uzaktan parlamakda ve minaresinin âlemi kasabanın her tarafına bir kudsî pertev salmaktadır. Pertev Mehmed paşa bizzat bu camiin inşasına muvaffak olamamıştır. Yakında öleceğini bildiği ve bütün emval ve emlâkini bir vakfiye ile milletin nef'ine terkeylediği zaman ötedenberi inşasını tasavvur ettiği bu camiin masrafını da maaziyadetin ayırmış, iffet ve istikametine itimad ettiği kethüdası *Sinan* Ağa'yı mütevelli ve bina eminliğine ve Mimar Koca Sinan Ağayı'da inşa işine memur etmiş ve niyetinin amelinden hayırlı olduğunu göstermiştir. Paşa (980) yılında vefat ettikten bir müddet sonra vasiyeti mucibince camiin temeli atılmış ve (987) de inşası ikmal edilmiştir. Cami avlusunun üç kapısı vardır, ikisi evvelce kapanmış ve yalnız garb cihetindeki bir kapı açık bırakılmıştır. Bu kapının üstünde Talik kırması bir yazı ile (جامع شريف پرتو محمد پاشا سنه ۹۸۷) kitabesi yekpare bir taş üzerine kazılmıştır. Camiin iki mertebe revakı vardır. Avludan girilirken birinci revakı daha geniş bulursunuz.

Camiin kapısı birdir. İstanbul'da bile benzeri yalnız bir iki dinî müessesede görülebilecek olan bu kapının dış tezyinatı bir tamirde rencide edilmiş ve bir ipekli kumaş üzerine bir çuval parçası yamanmış gibi bu kapının en güzel işlenmiş yerleri teneke parçalarile kapatılmıştır. Sağ kanadında müstesna bir sülüsle (كل شئ هالك الا وجهه) ve sol kanadında (له الحكم واليه ترجعون) âyetleri kolaylıkla okunabilmektedir. Camiin içi ne pek loş, ne de çok aydınlıktır. Alt sırada ondört ve bunun üstüne gelen sırada onbeş, daha yukarıda oniki pencere vardır. Kubbenin etrafı da dairenmadar yirmi dört pencere ile çevrilmiştir. Mihrabın üzerinde ayrıca dairevî bir pencere daha vardır ki gerek bunun ve gerekse sağ ve solundakilerin camları Süleymaniye camiindeki menkuş ve mülevven camları kadar can-

lıdır. İkinci sıradaki pencerelerin üst kısımları o devrin mamulâtından kalın ve değirmi camlarla ışık vermektedir. Büyük kubbenin istinad köşelerinde istalâktitli dört yarım kubbe vardır. Büyük kubbenin göbeğinde Surei Fatırdan (انالله يمسك السموات والارض . .) âyeti yazılıdır.
Kubbenin alt kısmında duvarın üst tarafına çekilmiş kalın bir şerit içinde de Surei İbrahimden (انى وجهت وجهى للذى . . . . . الى . . . افلا تذكرون) âyeti celilesi celî hat ile yazılmıştır. Mihrabın sağ tarafındaki pencere camlarına (بسمله) ve ikincisinin üzerine(الحمدلله) (üçüncüsü kırılmıştır), dördüncüsü üzerine (وبه نستعين) ibareleri nakşedilmiştir. Mihrabın üstüne gelen müdevver ve müzeyyen pencere camının üzerindeki (كلمهٔ توحيد) camie girerken bir muvahhidin gözünü okşamak ve gönüllerdeki vahdet fikrini bir kat daha canlandırmaktadır.

Cami kapısından girilince sağ tarafa gelen duvarda celi sülüsle (كتبه الفقير محمد الكاتب المثنى ٩٨٧) ketebesi okunuyorsa da bu hattatın ne tezkirelerde, ne de başka müesseselerde adı ve yazısı görülmemekte ve kendisinin hal tercümesi ele geçirilememektedir.

Camiin çevresi vaktile bir külliye ile kuşatılmış ve orada mekteb, imaret, kervansaray, çeşme ve saire gibi umran eserlerinin vücude getirildiği anlaşılmışsa da çeşme ile mekteb binasından başka diğerlerinde hayat nişanesi kalmamış gibidir. Camiin şimal cihetine düşen çeşmenin aynasında(چشمهٔ لطيف پرتو محمد پاشا ٩٨٧) kitabesi mahkûk ise de aynı hizadaki mektebin kapısı üzerindeki kitabesi bozulmuş ve okunmaz bir hale konmuştur.

Pertev Paşa mevcud nakdini ve milkiyet üzerine mutasarrıf olduğu emlâk ve akarını bu camiin inşası ile dinî hizmetlerinin ifasına ayırmış, bir de Eyüb civarındaki türbesinin idare ve intizamına ve cami yanındaki kervansarayı ile muallimhanenin masraflarına meşrut kılmıştır. Servetinden (20000) altınını evvelâ binasını tasavvur ettiği bu camie tahsis ve mütevelli nasbettiği kethüdası Sinan Ağa'ya teslim ve eğer bu para inşa masrafına kâfi gelmezse diğer mevkuf varidatından lüzumu kadar daha harcedilmesini tenbih eylemiştir. Camiin inşası bittikten sonra imam, hatib, müezzinler, hafızlar, devrihanlar, muarrif, çırağcı ve kayyimlerin ücretleri mikdarını birer birer tayin ve içine serilecek büyük halıları bile teemmül ve temin etmiştir. Camiin üç adedi sağa ve üçü sola konmak ve cemaat tarafından beş vakitte okunmak üzere paşanın bizzat satın aldığı kıymetli altı Kur'anın bütün vasıflarını vakfiyesinde tesbit etmiş ve tavsifine uygun olan bu Mushaflardan üçünün bugün Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde korunmakta olduğu kayden anlaşılmıştır. Diğer üç Mushafın da İzmit'te Müftilik dairesindeki dolapta mahfuz Kur'anlar arasında bulunduğu zannedilmektedir. Bu altı Kur'andan başka adları, vasıfları vakfiyede gösterilen (21) kitabın nerede kaldığı ve cevizden yapılacak rahlesi ile beraber İstanbul'daki Şeyh Vefa camiine konmak üzere vakfiyede vazıh bir surette tavsif edilen yedinci Kur'anın nereye kaldırıldığı bilinememektedir. Cami civarında el'an binası mevcud ve mamur mektebin inşası düşünülürken vakfiyede tedris şekli ile idaresi hususlarına dair kayıdlar konmuştur. Bu mektebe alınacak (30) nefer talebenin behemehal eytamü eramilden seçilmesini ve bunların okuyacakları (sipare = cüz) lerin [2] vakfın varidatından temin edilmesini ve bayramlar geldiğinde kendilerine birer boğazı kaplamalı kaftan, birer don, birer gömlek, birer takke, birer çift pabuç, birer kuşak verilmesini şartları arasına sokmuştur. Gerek bu mektebi ve gerekse cami yanındaki kervansarayı için düşündüğü insanî ve medenî şartlardan paşanın ulüvvücenabı ve ilmü irfanı haiz bir zat olduğunu öğreniyoruz. Vakfiyede kervansaraya dair verilen izahati ne tarihlerde, ne de başka vakfiyelerde görmek mümkün değildir. Cami civarında fikren hazırladığı bu kervansarayın kiremit, yahut kârgir yapılabileceğini ve fakat üstünün kurşunla örtülmesi gerekeceğini ve on iki ocaklı olacağını tenbih ettikten sonra buraya konuk olacak yolcuların idare ve istirahatlerine âid âdeta bir talimatname ilâve eylemiştir. Kervansaraya gelen misafirler için hergün

---

[2] : سپاره farsçadır, otuz parça demektir, otuz cüzden ibaret olan kur'anın her cüz'üne eskiden (sipare) derlerdi. Anadolu'daki eski Sıbyan mekteblerinde (sipare) yerine (Ispara) denildiğini biliyoruz.

ikindiden sonra ocak başına birer sahan pirinç, birer sahan buğday aşı ve birer akçalık ekmek verilmesini ve her ocağa verilecek pirincin üçyüz dirhem miktarında olmasını göstermiş, her sofranın pirincine de yüz yirmişer dirhem sadeyağ ayrılmasını ve on iki sofraya ayrılan pirincine katılacak yağın üç kıyye iki yüz kırk dirhemden eksik olmaması, her sofraya yüzer dirhem et, ikişer dirhem biber, üçer kıyye soğan, ikişer kıyye nohut verilmesini ve israf edilmemesini tavsiye eylemiştir.

Kervansaraya konan konuklar için kışın ocak başına hergün birer kantar odun verilmesini ve bunun İkinciteşrin ibtidasından şubat sonuna kadar dört ay devam etmesnii ve yolcuların geceleri hayvanlarına iyi bakabilmeleri için halis içyağından dökülmüş mum üleştirilmesini tenbih eylemiştir. Kervansaray için bir aşçı, iki yamak, bir kilerci, bir vekilharç, bir nakibden mürekkeb bir kadro yapılmasını ve bunlara verilecek ücretlerin mikdarını birer birer tesbit etmiştir. Vakfın varidatı arttıkça kazan, tencere vesair icab eden kapkacak satın alınmasını ve bunların daima kalaylı tutulması hususunun tavsiyesini de unutmamıştır.

Pertev Paşa'nın ikinici tarihî eseri de İstanbul'daki türbesidir. Sağlığında Mimar Sinan'a yaptırdığı bu türbe Eyüb camiinin şimal kapısından çıkılınca sağa dönen dar yolun sol yanında görülür. Üstü çökmüş ve içi çöplük olmuş türbenin yalnız dört duvarı kalmıştır. Sokağa bakan altı pencerenin taştan oyma hendesî parmaklıklarından ve kapısının üzerindeki kıymetli yazılarından ve Paşanın vakfiyesine koyduğu kayıtlardan öğreniyoruz ki Eyüb'deki tarihî türbelerin bina itibarile en değerlilerindenmiş. Şair Nihadî tarafından söylenen ve bir güzel sülüsle mermer üzerine geçirilen altı beyitli bu kitabe Pertev Paşa'nın vefatını ay ve günü ile gösterdiği için kıymetli vesikalardan sayılabilir.

Yaptı evvel 'türbesini eyledi âhir sefer
Pertevi nuru 'hüda, paşayı 'firdevsaşiyan
Küllü şey'in hâlikün sırrından aldı çün haber
Terkedüp dünya evini, can gibi oldu revan
İşünuş eden 'fena bezminde kıldı âkıbet
Câmı mevti sâkii devran elinden nuşi cân
Ey kim desti ecelden kimse hiç kurtulmadı
Ger emiri namdaru ger veziri kâmran
Kıldı yevmülerbaada rihleti dârilbeka
Gurrei mahi cemazelâhir olmuştu iyan
Ruhi içün fatiha okun, (Nihadi) okuyup
Didi tarih « ایده حق رحمت اوله مأوی جنان »

980

N i h a d î'nin şu tarihî manzumesinden paşanın 980 (M. 1572) senesi Cemaziyyelâhırının ibtidasına tesadüf eden çarşamba günü vefat ettiğine en sağlam bir vesika iken yukarıda da işaret edildiği veçhile Pertev Paşa'nın ölümünü Süreyya B. in 982 (M. 1574) göstermesine tabiî doğru denemez. Türbesinin içinde bugün onbir kabir vardır. Taşının üzerinde yalnız kelimei tevhit yazılı ve başlığı sarıklı bir kabrin Pertev Paşaya âid olduğu zannedilmektedir. Türbenin kapısı üzerinde hakkedilen açık bir kitabeden mezar taşına da başka bir kitabenin yazılması münasib görülmemiş ve yalnız bir kelimei tevhit kazılmakla iktifa edilmiştir. Diğer mezarlar zevcesine, evlâd ve ahfadına âiddir. Vakfiyesi mazmununa nazaran paşanın Mahmud, Mustafa, Mehmed, Ahmed adlı dört oğlu ve Safiye, Hatice adlı iki kızı ve Fütuha adında bir de karısı olduğu anlaşılıyor. Ahmed Bey kendisinden önce ölmüş ve buraya gömülmüş ise de mezarı belli değildir. Mahmud Beyle Safiye'nin ve zevcesi Fütuha'nın kabirleri muayyen ise de diğerlerininki malûm değildir. Bir de kabri tayin edilemiyen Mehmed B. in kerimesi başka bir Safiye'nin taşı vardır ki kitabesinde çocukluğuna ima edilmiştir. Bu Safiye halası Safiye'nin vefatından sonra adını almış ve fakat o da yaşamamış olacaktır. Kabir taşında (مرحومة المصونه صافیه بنت محمدبك ذی الحجه ۱۰۰۷) ibaresi mahkûktür. Paşanın iki kızından Safiye'ye âid şöyle bir kıt'a yazılıdır:

Eyledi azmi baka pakizezad
Nur ede kabrin anın hayiahad
Hatifi kudsî didi tarihini
صافیه یه رحمت ایده حق ابد

984

Mahmud B. in mezar taşında (1012) tarihi muharrerdir. Buna göre pederinden sonra otuz iki sene daha yaşamış oluyor. Paşanın evlâdı arasında Mahmud B. in adı başta yazılmış olduğuna göre bunun en büyük oğlu olması tahmin edilebilir. Taşın birisinde de

okunabilen (حق ایده رحمت فتوحه خاتونه) mısraından yukarıda adı geçen zevcesi Fütuha'ya âid bir mezar olduğu anlaşılıyorsa da diğerlerinin tesbitine imkân görülememiştir.

Pertev Paşa sağlığında Mimar Sinan'a bu türbeyi yaptırdığı zaman üzerinde çok durmuştur. Ölüp te buraya gömüldüğü günden itibaren her sabah namazını müteakip bir hatmi şerif tilâvet edilmesini ve sulâhadan otuz kişinin orada hazır bulunup kendisine dua etmesini ve duacıların her birisine yevmî ikişer akça verilmesini, tilâvet zamanlarında türbede hazır bulunması gereken cüzhanlardan yahut vekillerinden gelmiyenler olursa yerlerine kıraate kadir başka kimseler getirilerek muhassas ücretlerinin bunlara verilmesi vazifesile meşgul olmak için noktacı adile bir de mürakıb tayin olunmasını şart kılmıştır. Kendisinden daha önce ölen oğlu Ahmed Beyle ebeveyninin ruhları için okunacak cüzlere de yevmî ikişer akça ayrılmıştır. Vakfiyedeki bu kayıddan baba ve anasının müslim olmaları ihtimali hatıra gelebiliyorsa da kendisinin mühtedi olduğuna göre bu kaydın ebeveynine karşı bir şefkat ve merhamet hissi ile rahmet temennisi mahiyetinde olduğu zannolunur. Bir kapıcı ve bir süpürücüden başka gece, gündüz nöbetle türbede kalmak üzere sekiz bekçi seçilmesini, eğer bu bekçiler okur yazar zümresinden olursa ücretlerinin üçte biri nisbetinde artttırılmasını tavsiye etmiş ve öldükten sonra mezarı başında her gece zeytinyağile kandil yakılmasını da unutmamıştır. Türbeye serilecek halı ve seccadelerin, şamdan ve buhurdanların adedi bütün vasıflarile vakfiyede gösterilmiştir.

A y v a n s a r a y l ı H ü s e y i n E f e n d i'nin H a d i k a t ü l c e v a m i'inde (Pertev Paşa hanı mescidi der kurbi Uzunçarşu) serlevhasile verdiği malûmata göre mezkûr hanın içinde fevkanî bir mescidi daha olduğu görülüyorsa da bu mescidin evlâdı ütekasından 1168 (M. 1754) de vefat eden mütevelli Hacı Mustafa Ağa tarafından vakfa enfa' olmak üzere bir boş yerine sonradan yaptırıldığı anlaşılmıştır.

Pertev paşanın bu hayratına meşrut kıldığı nükud, emlâk, âkar, eşyasına gelince: İlk önce mütevelli nasbettiği Sinan Kethüda [3] ya sermaye olarak kırk bin altın teslim ve bunun şer'î nemasının vakfın ihtiyacına ve ayrıca yirmi bin altın da camiin inşasına sarfedilmesini tenbih ve bundan başka İzmit'te, İstanbul'da, Malkara'daki emlâk ve arazisini de milki silkinden çıkararak Allah rızası için habsü tevkif eylemiştir. Vakfiyesinde semt ve sınırları mufassalan gösterilen bu mevkuf emlâk ve akaratından muhtasaran bahsetmeyi de faydalı buluyorum:

Kocaeli sancağında :

İznikte İzmit kazasına tâbi Sıra köprüsü denmekle meşhur köprü kurbünde Değirmen nam karyede beş göz değirmeni havi taş duvarlı ve kiremit örtülü bina ile müştemilâtı.

İzmit'te Sinan Halife çiftliği denmekle maruf ve dört yanı mahdut çiftlik.

İzmit kazasında (vilâyetinde) Kilaz nehri üzerindeki meşhur Hacı Hızır köprüsü civarında hududu muayyen, eşçarı müsmire ve gayri müsmire, elmalıklar ve ormanları müştemil ve halk arasında maruf olan Kazancı yeri.

İzmit'te uzun mermer sınır taşı kurbünde vaki Kara Mehmed aşılamalığı.

İzmit'te Hacı Hızır köprüsü civarında İlyas ve Turgut yerleri.

İzmit'te Kilaz nehri civarında ziraate kabil hali arazi.

İzmit'te Sıtara köprüsü kurbünde Kurucaada denilen arazi ve ormanlar.

İzmit'te Sıtara köprüsü civarında müsmir ve gayri müsmir eşcarı havi arazi.

İzmit'te Sıtara köprüsü başında iki fırın, bir berber, bir nalband, bir demirci dükkânı ve bu dükkânların arkalarındaki arsalar.

İzmit'te deniz kenarında Ruslar mahallesindeki un mahzeni ve bunun yanındaki gemiciler mahzeni.

---

[3] : Bu zatin Paşa'nın ütekasından olduğu öğreniliyorsa da hakkında başkaca malûmat görülmemiş, yalnız mezkûr camiin dolabındaki kitablar arasında *960 (M : 1552)* da yazılmış (حلویات شاهی) adlı Türkçe bir kitabın tarafından vakfedildiğine dair başına şu arabca yazı geçirilmiş ve *997 (M : 1588)* de Sinan Kethuda'nın henüz yaşamakta bulunduğu tesbit edilmiştir.

[وقف سنان کتخدای مرحوم پرتو پاشا فی جامع الشریف
المرحوم المشار الیه فی قصبة ازنکمید فی ۹۹۷ ابتغاء
لوجه الله الکریم و طلباً لمرضاة الله العظیم]

İzmit'te Tuzcular karyesi hududunda çömlekçi ocağı.

İzmit'te maruf Asılhan değirmeni.

İzmit'te Köseköyü'nde iki değirmen ocağı ve bostanlık yeri.

Küçük, büyük, erkek, dişi (49) köle ve cariyeyi dahi hususî şartlarla mevkuf çiftliklerinde çalışmak ve bunların çocukları da neslen badeneslin bu minval ile kullanılmak üzere vakfedilmiş ve bunların evlenme muameleleri kendi aralarında olması ve hariçten içlerine başkalarının karıştırılmaması şart kılınmıştır. Değirmenlere bakmak için bu işten anlar iki, arabaları koşmak ve sürmek için de beş nefer kul ayrıca vakıfları meyanına idhal edilmiştir.

Malkara'daki vakıfları:

Malkara'da Çerkeşli nam mezreasında çiftlik ve arazi.

Malkara'da Umur Bey karyesi sınırındaki çayırlklar.

Malkara'da Kara Halil karyesi'ndeki hudud ve müştemilâtı herkesçe malûm olan milki.

Gelibolu sancağının Ebri nahiyesinde Padişah tarafından kendisine temlik edilen Karaca Halil, Balabancık, Tatarcık karyeleri bütün dağlar ve ormanlar ile ve bütün bağları ve nehirleri ile evkafına ilhak edilmiştir.

Pertev Paşanın İstanbulda'ki vakıflarına gelince: Bunlar sayılamıyacak kadar çoktur. Şurada mühim bir kısmının sıralanmasını uygun buluyorum.

İstanbul'da Şeyh Vefa camii kurbünde Molla Husrev mahallesindeki otuz altı odalı ve bütün müştemilâtı ile büyük bir konak.

İstanbul'da Vefa meydanı cihetinde caddeye nazır on iki dükkân ve bu dükkânların altındaki han ve yanındaki on dört oda, avlusunda geniş ve boş bir arsa.

İstanbul'da İbrahim Paşa camii kurbünde yetmiş bab bekâr odası.

İstanbul'da yine bu civarda fevkanî ve tahtanî bütün müştemilâtı ile yedi oda.

İstanbul'da Unkapanı iskelesi kurbünde ve kal'a haricinde biri arpaya, diğeri oduna mahsus iki anbar.

İstanbul'da Yedikule haricinde Selhhane kurbünde fevkanî ve tahtanî mahzen.

İstanbul'da Vefa'da başka bir konak ve bunun karşısındaki Kâşibir ev.

İstanbul'da Vefa'da tekrar bir ev, bir arsa ve bu arsada temlikhane ile mutasarrıf olduğu bir kamıştan ziyade Kırkçeşme suyu ve bu suyun dört musluğu.

İstanbul'da üç halvetli bir hamam ve bu hamamın külhan evi.

İstanbul'da yine bu civarda eşçar ve ezharı, su terazisini, Kırkçeşme suyunu muhtevi bahçe içindeki köşk.

İstanbul'da Vefa'da bir sofalı ve bodrumlu iki oda ve araba yeri.

İstanbul'da Vefa'da hayatlı iki has oda.

İstanbul'da içinde Kırkçeşme suyu ve bir çok ağaç ve çiçekleri bulunan bahçe.

İstanbul'da ortaları sofalı iki bab hazine odası.

İstanbul'da iki halvetli hamam, külhan ve meydanı.

İstanbul'da bir tatlı su kuyusu, bir musluk ve su terazisi.

İstanbul'da önünde büyük bir arsalı divanhane ve altında kiler, kilerin ardında ve mirî ahır sırasında hali arsa.

İstanbul'da Vefa camiine ve tarikı âmme açılan büyük kapılı evler ve odalar.

İstanbul'da büyük, küçük on üç oda ve başkaca kapıcı odaları ve arsaları.

İstanbul'da Ekmekçi fırını, odun yerleri, bahçeleri ve sair müştemilâtile temirine iyi bakmaları ve elden çıkarıp satmamaları şartile evlâdına, ensaline sükna olarak ayrıca bir konak daha vakfedilmiştir. Eğer evlâdı inkıraz bulursa konağın diğer umum evkafına ilhak olunmasını da meşrut kılmıştır. Bunun yanındaki diğer bir konağı evlâdına vakfetmeyip umum evkafına karıştırmıştır.

Pertev Paşanın vakfiyesinde tesbit edilen şartlar arasında mühim kayıdlar göze çarpmaktadır. Meselâ kendisinden sonraya kalan beş evlâdından birisini ne mütevelli yapıyor, ne de hiç bir veçhile vakıf işlerine karışmalarını istiyor. Eğer bunlardan vakfın ibtaline ve işlerinin işkâline tasaddi edenler olursa kendilerinin tecziyeleri cihetine gidilmesini ve daima lânetle yadedilmelerini arzu ediyor. Vakıf umurunun iyi idare edilmesi hususunu mürakabe etmek için veziri azamlık makamın-

da bulunanları hasbî nazır ve kendi oğullarından Mahmud ve Mustafa Beylerin hâkim huzurunda imzalarını almak suretile evkafını tarsin eylemektedir.

Pertev Paşanın ilmü irfanından bahsedilmekle beraber bunu tevsik edecek mevcud ve mektub bir eseri gösterilemiyorsa da 977 (M. 1569) tarihli elimizde bulunan ve şu yazıyı yazarken tenevvürümüze rehber olan mufassal vakfiyesindeki görüş ve buluşları kendilerinin âlim ve mütefekkir bir zat olduğuna delâlet etmektedir. Gerçi Rumeli kazazkeri Muallimzade Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmış ise de bunun ihtiva ettiği bütün mevaddı hükmiyesinde Paşanın fikirleri hâkim olmuştur.

İstanbul'daki vakıflarının hududu gösterilirken bir çok meşahirin vakıfları, adları da öğrenilmektedir. Bilfiil Mısır Defterdarı Muytabzade Ahmed Çelebi, Dergâhı âlî kâtiblerinden Hasan Çelebi, Reisületibba Nurullah Çelebi, Meşhur şair Revanî Çelebi, Reisülbevvabin Yakub Ağa, Cafer Lâla, Hayri Beyzade Mahmud Bey, kâtib Şemsüddin vakfı, Rüstem Paşa vakfı, İbrahim Paşa vakfı, Yavaşça Şahin vakfı, Müslime, Muhsine, Dâye Hatunların vakıfları bu meyanda geçen isimlerden bazılarıdır.

Şahidler arasında da şu zevatın imzaları görülmektedir.

İbnülvakıf Mahmud Bey, İbnülvakıf Mustafa Bey, Mevlâna Mehmed Çelebi İbni Kemal, Mevlâna Mehmed Çelebi İbni Receb, Şemsüddini Bali Elkâtibüssultanî, Mesih b. Abdullah El-İmam bi mescidi Mevlâna Gûrânî.

Vakfiyenin sonuna ilâve edilen (980) tarihli temlikname suretinde de şu zevatın imzaları görülmektedir:

Muhammedülvezir, Piyale b. Abdirrahmanilvezir, Ahmed b. Abdillâhilvezir, Mahmud b. Abdilmuinilvezir, Mustafa b. Abdilhayyilvezir, Şeyh Abdülkadirilmüeyyedi elkazıbilasakirilmansure bi vilâyetirumeli, Muhammed b. Turan ibni Sinan Eakazı bilâsakir bivilâyeti Anadolu, Dervişüddefteri, Muharremüddefteri.

Pertev Paşanın yukarıdanberi araştırıp geldiğimiz eserlerinde göze çarpmakta olan bir boşluğu da şurada kaydetmekten geçemiyeceğiz: Gerek camiinde ve gerek türbesinde bu boş kalan yerleri gördükçe gönülde de bir boşluk hissediyoruz. Türkler millî müesseselerinde nasıl bir kırmızı renk ararlarsa âbidelerinde de yeşil yapraklar arasına sıkıştırılmış gül, karanfil örneklerini görmiye can atarlar. Selim I devrinden Murad III zamanına kadar İstanbul'da, İznik'te ibda' edilen ve türlü türlü nevilerile dünyaya ün veren çinilerimizden bütün mâbedlerimiz nasib almış olduğu halde Pertev Paşa cami ve türbesinin bundan mahrum bırakılması inşaî fevkalâdelikleri arasında bir boşluk arzetmektedir. Farzedelim ki türbesinin üzeri çöktüğü zaman çinileri de dökülmüş, yahut sökülüp şuraya buraya götürülmüştür. Fakat şimdiye kadar her türlü tehlikeden masun kalmış olan camiinde avuç ortası kadar bir çini parçası görülmemesine nazaran yapılışında bu tezyinata kıymet verilmemiş demek oluyor. Sayısız emlâk ve arazi ile (6000) altını avucunun içinde sıkıştıran Sinan Kethüda bu tezyinatın kıymetini takdir ve tedarikini tedbir etmiyebilir. Fakat o devrin hükümdar ve bütün ricali namına inşa ettiği âbidelerin kubbe kemerlerine kadar çini kaplamayı umde ittihaz eden Mimar Sinan neden bu adaşına küçük bir ihtarda bulunmamıştır? Pertev Paşanın Vefa caddesinden Kırkçeşme civarına kadar hakikaten sonra harabezar kalan sahayı kaplıyan müteaddit konklar arasında bir de kâşî ile tezyin edilmiş köşkü bulunduğunu vakfiyesinden öğreniyoruz. Pertev Paşanın her arzusunu yerine getirmede hiç bir müsamaha göstermiyen Kethüdası Sinan Ağa'nın neden bu camii yaptırırken çini tezyinatını ihmal ettiğine bir türlü akıl erdiremiyor ve bunu bu güzel cami için bir eksiklik sayıyoruz.

Pertev Mehmet Paşanın eserleri hakkında mimarî izahat

Y. Mimar A. SAİM ÜLGEN

Pertev Mehmed Paşa'nın İzmitteki cami, imaret, hamam, kervansaray, mektep ve çeşmeden müteşekkil mimarî külliyesi ile Eyüpteki türbesi mimarî tarihimiz bakımından ehemmiyetli eserlerdendir. Bu âbidelerin mimarinin Koca Sinan oluşu da ayrıca tetkike vesile teşkil eder.

İzmitteki eserler, Yeni Cuma mahallesi namı verilen mahalde kâindir. Bu mimarî heyet İzmit şehrinin şark cihetinde sahil ile demiryolu ve evler arasında geniş bir sahayı işgal eder. Bugün cami, imaret ve çeşmeden gayri binalar yani hamam ve kervansaray tamamile yıkılmış ve yalnız bir kaç harap temel bakiyesi kalmıştır. Mektebi Sıbyan ise tarihî şeklini tamamen kaybetmiştir.

İlk defa olarak, Türk Tarih Kurumu namına, bu eserlerin tarafımdan rölöve ve restitüsyon resimleri yapılmıştır. Daha evvel yalnız hamam K. Klinghardt'ın *Türkische Bäder* (Türk hamamları) nam eserinde takribî plânı ve maktaları konularak bahis mevzuu edilmiştir. Bu âbidelerin bugüne kadar tanınmamış oluşu mimarî tarihimiz bakımından bir noksan idi.

Tarihî Bağdat yolunun üstünde tesis olunan bu külliye Yenicuma camii sokağının iki cihetine dizilmiş bulunmaktadır. Cami heyeti umumiyenin şark tarafında ve yüksek duvarlı bir avlu ortasındadır. Mekti Sibyan da sokağın ayni yakasında ve heyetin şimal köşesindedir. Hamam şimali garbî, imaret garb ve kervansaray ise cenubu garbî istikametindedir. Kervansarayın cenubu şarkî cephesinde bugün dahi eskiden mevcut dükkânların emareleri görülüyor. Kervansarayın cümle kapısı şimali şarkiye yani cami tarafındaki geniş meydana nâzırdır. Bu meydanın bir kenarında ve mihrap avlusunun tam cenup köşesinde üstü kubbeli bir çeşme vardır. Bu halile vaziyet plânı muntazam ve mütenazır bir şekil arzetmez.

Pertev Paşa Camii: Gayri muntazam ve fazla itina görmemiş duvarlarla çevrilmiş olan bu avlunun ortasındadır. Avlu iki kısımdan ibaret olup biri son cemaat mahallinin önündedir ve merkezinde bir şadırvan vardır. Diğeri ise camiin mihrap cihetindedir ve şadırvan avlusundan bir duvarla ayrılmıştır. Mihrap tarafındaki bahçe mutat hilâfına mezarlık ittihaz edilmemiştir. Her iki avlu da çeşitli ağaçlar ve servilerle bezenmiştir.

Şadırvan avlusunun üç kapısı vardır. Bu kapılar bahçe duvarından daha fazla itina ile kesme taştan inşa edilmişlerdir. Yalnız kervansarayın önündeki meydanlığa nazır cenubu garbî kapısı üzerinde 987 tarihli ve جامع شريف پرتو محمد پاشا ibaresi hâkkolunmuş bir kitabe vardır.

Şadırvan avlusunun orta kapısı camiin esas mihveri üzerinden sağa doğru kaçmıştır. Bu kapının sağ ve solunda dörder pencere vardır. Avlunun hamam ve kervansaray cephesindeki duvarında altı ve mukabilindekinde ise beş pencere açılmıştır. Şadırvan müstatile yakın şibih münharif avlunun ortasına konmuştur. 12 dılılı haznenin üstünü örten kubbeyi mainî başlıklı sütünçeler ve klâsik kemercikler tutmaktadır. Kubbenin üstündeki ehramî ahşap çatının saçağı fazla genişdir. Bundan dolayı ahşap dikmelerle ikinci bir direk sırası meydana getirilmiş ve saçak bu direklere bindirildiğinden üstü kapalı bir galeri vücut bulmuştur. Bu tarzdaki şadırvanlara 2 inci sınıf eserlerimizde tesadüf ederiz. Şadırvan avlusunun şimali şarkî köşesinde dört gözlü bir halâ ile merkezî bir su haznesi inşa edilmiştir.

Camiin cümle kapısının önünde istalâktitli başlıklarla tezyin edilmiş dört mermer direk ve iki müstatilî ayaklı son cemaat mahalli vardır ki üç kubbe ve iki beşik tonozla örtülmüştür. Son cemaat mahallini çerçeveli-

yen ve maini başlıklı sütunlara oturtulmuş kemerler üzerine inşa edilmiş ahşap çatılı bir galeri vardır. Bu tarz galerileri Rüstem Paşa, Kılıç Ali Paşa, Piyale Paşa, Mesih Mehmed Paşa, Mihrimah camileri gibi mebanide de görmekteyiz.

Pertev Mehmed Paşa camii Sinanın şaheserlerinden biri değilse de nev'i şahsa münhasır noktaları mevcuttur. Plânı murabbaa yakın bir müstatildir. Cümle kapısının bulunduğu duvar diğer üç cephe duvarından daha ince inşa edilmiş olduğundan cami harimine doğru taşan iki istinat ayağı ile tahkim edilmiş ve bunların araları ve cenah duvarları kemerlerle bağlanarak 3 küçük eyvan vücude getirilmiştir. Bu suretle kapının üstünde ikinci bir kat yani müezzin mahfili ve maksureler teşekkül etmiştir. Binanın köşelerine inşa edilmiş olan tromp şeklindeki dört yarım kubbeciği dört kemere rapteden sekiz tâli alikanın üstüne büyük bir kubbe oturtmak suretile harimi örten Mimar Sinan'ın burada da ayrı bir hususiyet yarattığı hissolunur. Kubbenin etrafını demir parmaklıklı bir gezinti yeri çevreler ve bu seviyede 24 pencère açılmıştır. Tromp vazifesini gören yarım kubbeler sağır ise de aralarındaki kemerlerde alçı camlı üç pencere görülür. Maksure ve müezzin mahfili hizasında cenah duvarlarında dörder ve kıble cephesinde biri mihrap üstüne gelmek üzere beş pencere vardır ki bunlara renkli camlı ve alçı işçiliği nefis, güzel içlikler geçirilmiştir. Yanlarda ve mihrap duvarında dörderden 12 ve 2 si son cemaat mahalline bakan mecmuu 14 pencereden giren ışık zemin katını bolca aydınlatmaktadır. Cümle kapısından girdiğimizde sağımıza tesadüf eden basık kemerli küçük kapıdan, müezzin mahfili ve maksurelere dönerek çıkan merdivenlere geçilir. Minare binanın şimali garbî köşesindedir ve son cemaat mahallinden çıklır. Camiin mukabil köşesinde minare kaidesine mütenazır bir çıkıntı daha vardır burası müstatilî taş bir odacıktır.

Cami dahilinde dikkate şayan nefis eserlerden başlıcası mihrap ve minberdir. Bunlar kâmilen mermerden imal edilmişlerdir. İstalâktitler ve hendesî tezyinat fevkalâde nefis işlenmiştir. Bilhassa minberin şebekeleri çok ince ve az tesadüf edilen bir güzelliktedir. Mihrap ve minberin nefaseti Pertev Paşa camii için bir mazhariyettir. Bu mâbede basit mermer bir kürsü de vardır. Zemin katı ve müezzin mahfili hizasındaki iki pençere sırası arasında tıraz şeklinde tersim edilmiş olan yazıların cetvellerindeki tezyinat, pencerelerin etrafını süsliyen motifler ve sular, son cemaat mahallindeki merkezî kubbenin göbek nakışları hataî ve rumî üslûpta pek nefis renk ve şekillerdedir. Bu tezyinatın bir kısmı yeni kalem işlerile tahrip edilmiş ise de X uncu Hicrî XVI nci Milâdî asrın orijinal eserlerinden olan bu güzel örneklerin ehil eller tarafından tetkik olunması ve tamir esnasında bir kazaya kurban gitmemesi için tedbirli bulunulması temenni olunur.

Camiin haricî görünüşü gayet mevzundur. Merkezî büyük kubbe ve köşelerindeki yarım kubbe 43° ye yakın bir ehramiyet arzeder ki Sinanın olgun eserlerinde bu zaviye 43° - 44° arasındadır. Kubbenin kasnağına yaptığı mail itmeleri karşılamak üzere 2 şerden 8 dayatma kemeri inşa olunmuştur. Kıbleye nazır duvarın haricinde mihrap ufak bir çıkıntı teşkil eder.

Camiin içinde ve dışında çini kaplama yoktur. Fakat mermer işçilikleri, kapı ve pencere süvelerinin mulür ve kemerleri, sütun başlıkları çok dikkat ve itina ile işlenmiştir.

Cami avlusunun cenup köşesinde kitabeli bir çeşme olduğu, yukarıda bahis mevzuu edilmişti. Bu çeşme iki kısım olup biri yolculara diğer tarafı hayvanlara mahsustur. Çeşmenin suyu kubbeli bir haznede toplanmaktadır. Yolcuların ve halkın su içmesine mahsus çeşmenin kitabesi vardır. Gerek kemeri, gerek diğer aksamı kesme taştandır. Kervan hayvanlarının sulanmasına mahsus iki yalaağın bulunduğu binişler âli taştan inşa edilmiştri.

Mektebi Sıbyan: Tarihî şeklini tamamen kaybetmiştir. Basit bir salonda ve cümle kapısı üstünde fevkanî bir muallim odasile üstü kapalı bir verandadan ibaret imiş. Ufak bahçesindeki iki gözlü hâlâ halile duruyor. Mektebin cephesinin ve çatısının yeniden inşa edilmiş olduğu yek nazarda anlaşılıyor. Fevkanî muallim odasının yalnız ayak temellerine rastlanmıştır. Binanın eski cephesinde iki kat pencerelerin yani tepe camlarının bulunduğu mevcut nisbetlerden ve eb'addan hissolunur. Mektep Ampir üslûptaki tamiri gör-

düğü ândanberi bodurlaşmış ve mevzuniyetini kaybetmiştir.

Hamam: 1922 tarihinde harap olmuştur. Çifte hamam olarak mütenazır plânda inşa edilmiştir. Hali hazırda bazı temeller ile sıcaklık kısmının kemerleri görülüyor. Külhan ocağının son bakiyesi binanın enkazına gömülmüştür. Müstatil plânlı camekân kısımları tamamen mahvolmuştur. Buna da sebep duvarlarının nisbeten ince ve çatısının ahşap oluşudur. Bugün izleri görülen ılıklık kısmı müstatilî bir geçit vaziyetinde imiş. Buradan altı niş ve birer havaleli sıcaklıklara serilir. Hamamın şimal cephesindeki külhan ve su haznesinin bakiyesinden gerek kadınlar, gerek erkekler tarafının merkezî bir noktadan idare edildiği anlaşılır. Kubbe ve duvarlardaki künkler ile hicapların dikkatle inşa edildikleri müşahede olunmaktadır. Su tevzi ve teshin usulü pek mükemmeldir.

İmaret: Moloz taşından inşa edilmiş bir binacıktır. Üstü ahşap çatı ile örtülmüştür. Yalnız aş kazanlarının konduğu mahallin üstünde kâgir duman bacası ve aydınlık feneri inşa edilmiştir. Binanın şimal duvarında büyük bir ocak vardır. Bu ocağın kemer, davlumbaz ve baca kısımları tamamen kâgirdir. Duvarlarda ufak, mazgal pencereler ve hücrecikler bulunmaktadır. Binanın mimarî kıymeti yoksa da rasyonel şekli dikkate şayandır.

Kervansaray: Hâlen bir kaç duvar bakiyesinden ibarettir. Camie nâzır ahşap revaklı bir girişi vardır. Cümle kapısı çifttir. Bina cenubu garbî - şimali şarkî istikametinde uzuluğuna tesis edilmiştir. Kervansarayın cenuba nçzır uzun cephesinde bugün dahi görülen izlerden anlaşıldığı gibi üstü tonozlu 10 kâgir dükkândan müteşekkil bir çarşı varmış. Kervansaray 25 ocaklı ve üstü ahşap çatılı imiş. Çatı 3 sıra üzerine 6 şardan 18 ahşap direğe istinat etmekte olduğunu bazıları hâlâ mevcut olan taş pabuçlardan anlıyoruz. Pertev Mehmed Paşa, vaktiyesinde, parası kâfi gelmediği için binayı ahşap çatılı yaptırttığını istikbalde vakfı vüs'at kesbederse evlâdı tarafından kâgire tahavvülünü vasiyet tarzında sarahaten ifade etmiştir.

İstanbulda Eyüpte **Pertev Paşa Türbesi:** Eyüp camiinin şimal cephesi haricindeki mezarlığın içinden geçen sokağa nâzır Ayaspaşanın dört direk üstüne müesses tek kubbeli ve etrafı açık merkadi karşısında gördüğümüz harap, çatısı çökmüş, müstatilî plânlı biçare bina, Pertev Paşanın Sinan tarafından inşa edilen türbesidir. Dar bir sokağa yüzü olan türbenin cephesi basit ve mütevazı'dır. Çatısı 15 yıl mukaddem yıkılmıştır. Gerek bina, gerek dahilinde mevcut mezarlar klâsik san'at eserlerimizdendir. Kabirlerin hepsi fevkalâde işlemeli mermer lâhitler ve taşlarla örtülmüştür. Sokağa nâzır olan ve mukabilinde bulunan uzun cephelerdeki pencere üstü şebekelerinin nefaseti türbenin içindeki mezar taşlarından aşağı değildir. Çatı yıkılmadan evvel türbe tavanının ahşap kubbeli olduğu nakledilmektedir. Tavan tezyinatı ve renkleri de çok ince ve kıymettar imiş. Türbenin sokağa bakan yüzünde 6, arka cephesinde 7 pencere vardır. 6 pencerenin bulunduğu sokak cephesinde kapı binanın bir köşesindedir ve üstünde üç sütün üzerine dörder satırdan altı beyitlik bir kitabe vardır.

Pertev Mehmed Paşa ve oğullarının mermer mezarları fevkalâde nefis rozaslar, çeşitli çiçek ve servi şekillerile zinetlendirilmiştir. Bilhassa kavuklar tülbendin kuruluğunu ve şeffaflığını hissettirecek derecede muvaffak olmuş, heykeltraşî parçalarındandır. Bazı sandukaların ayakları oymalı ve kadın kabirlerinin baş ve ayak taşları ise sade kitabeli fakat nisbet itibarile emsalsiz san'at hârikalarıdır.

1 — İzmitte Pertev Mehmet Paşa Camii: Umumî görünüş.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

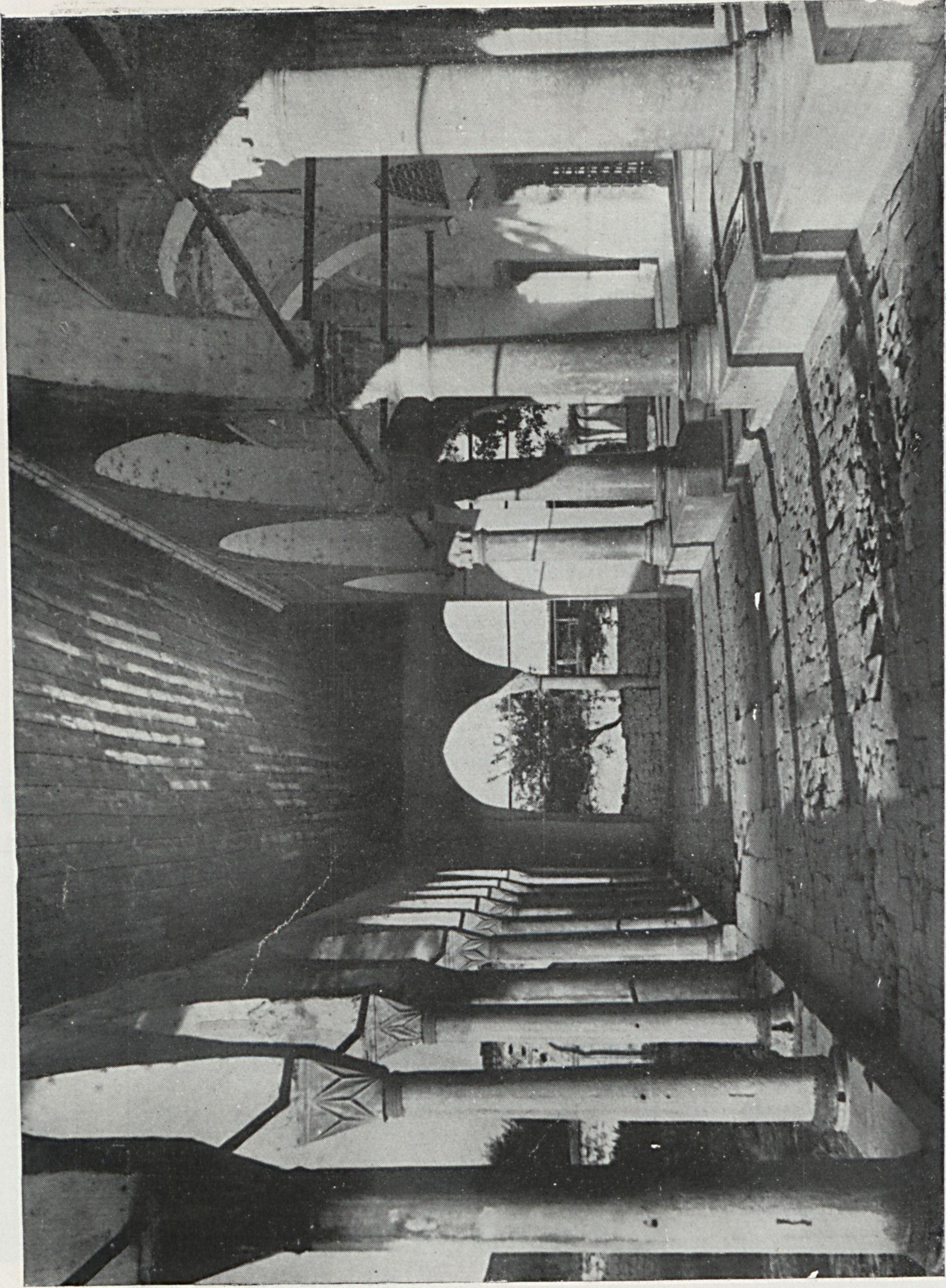
2 — Pertev Paşa Camiinin cenup cephesinden görünüşü.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

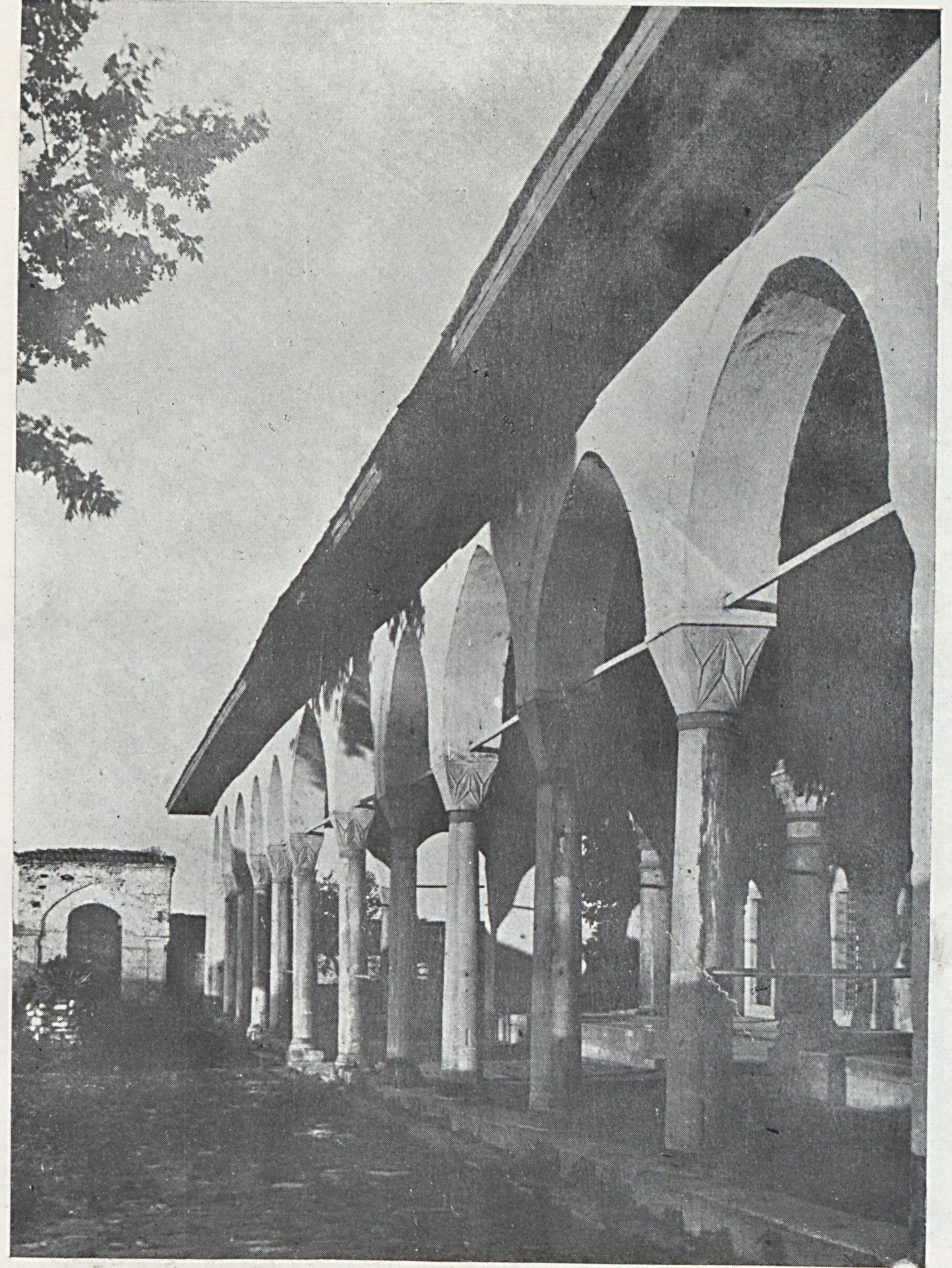
3 — Pertev Paşa Camii kendine uyan muhit içinde..

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

4 — Pertev Paşa Camiinde son cemaat yeri ve revaklar.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

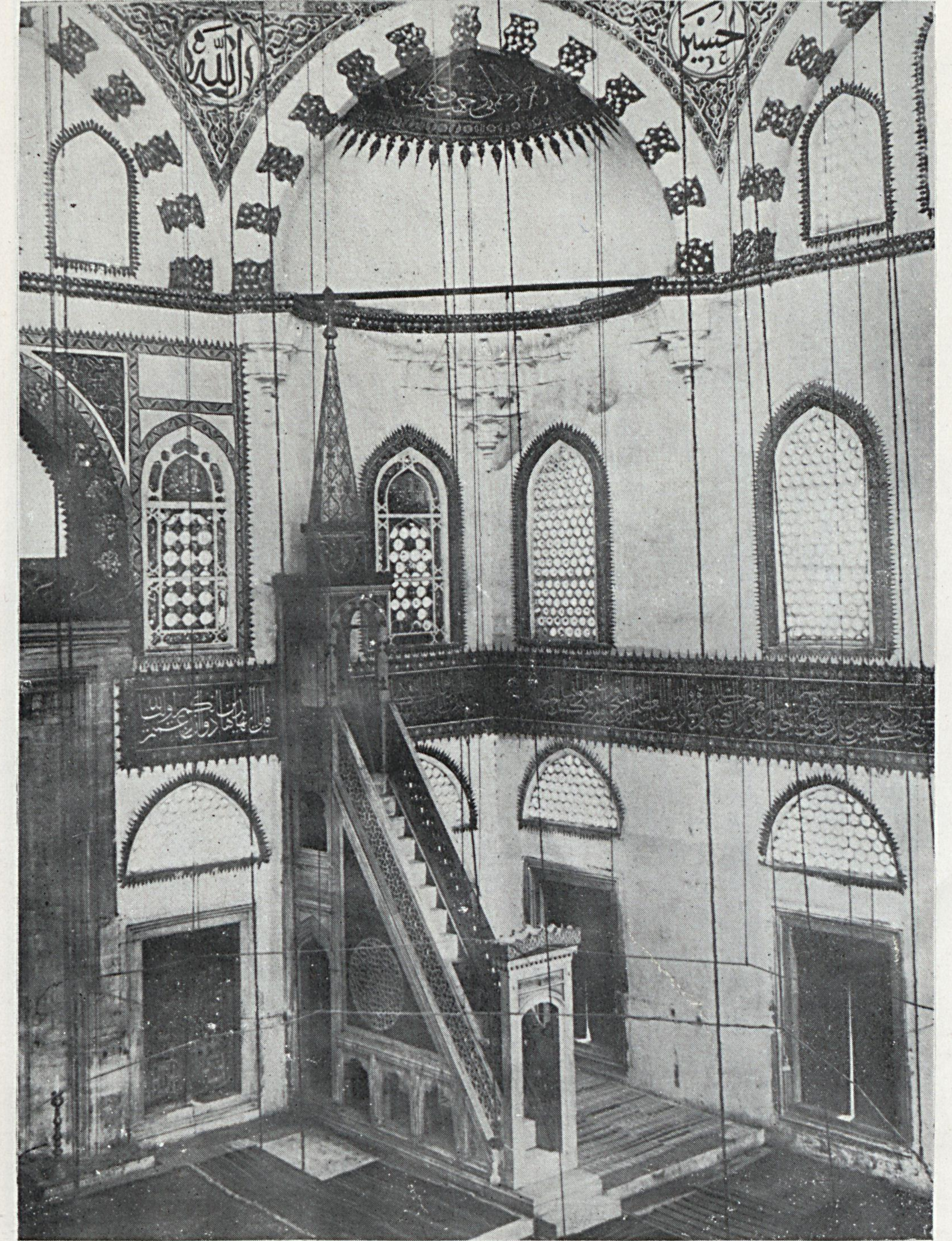
5 — Pertev Paşa Camii: Revak kısmının avludan görünüşü.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

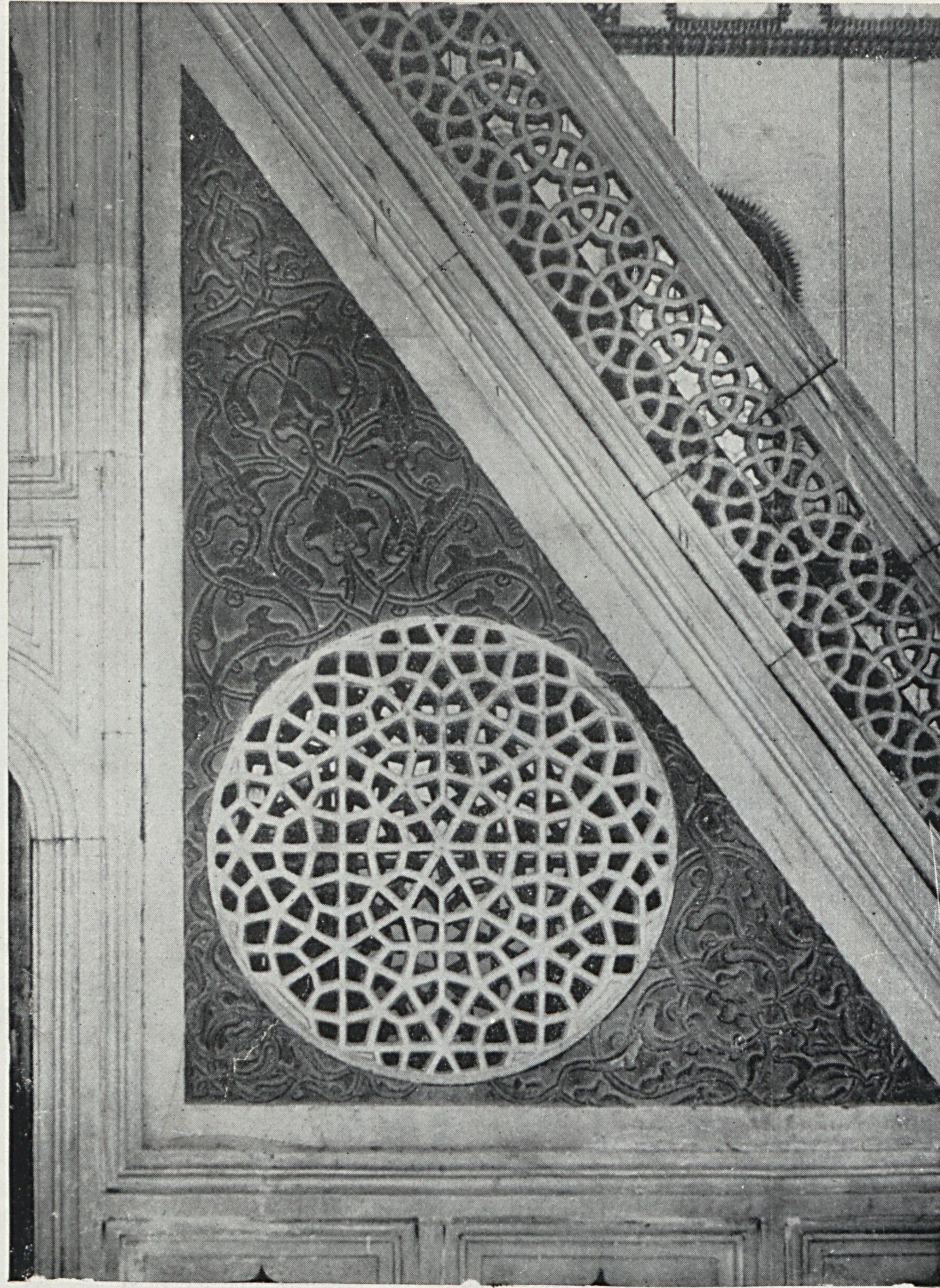
6 — Pertev Mehmet Paşa Camii kapısı.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

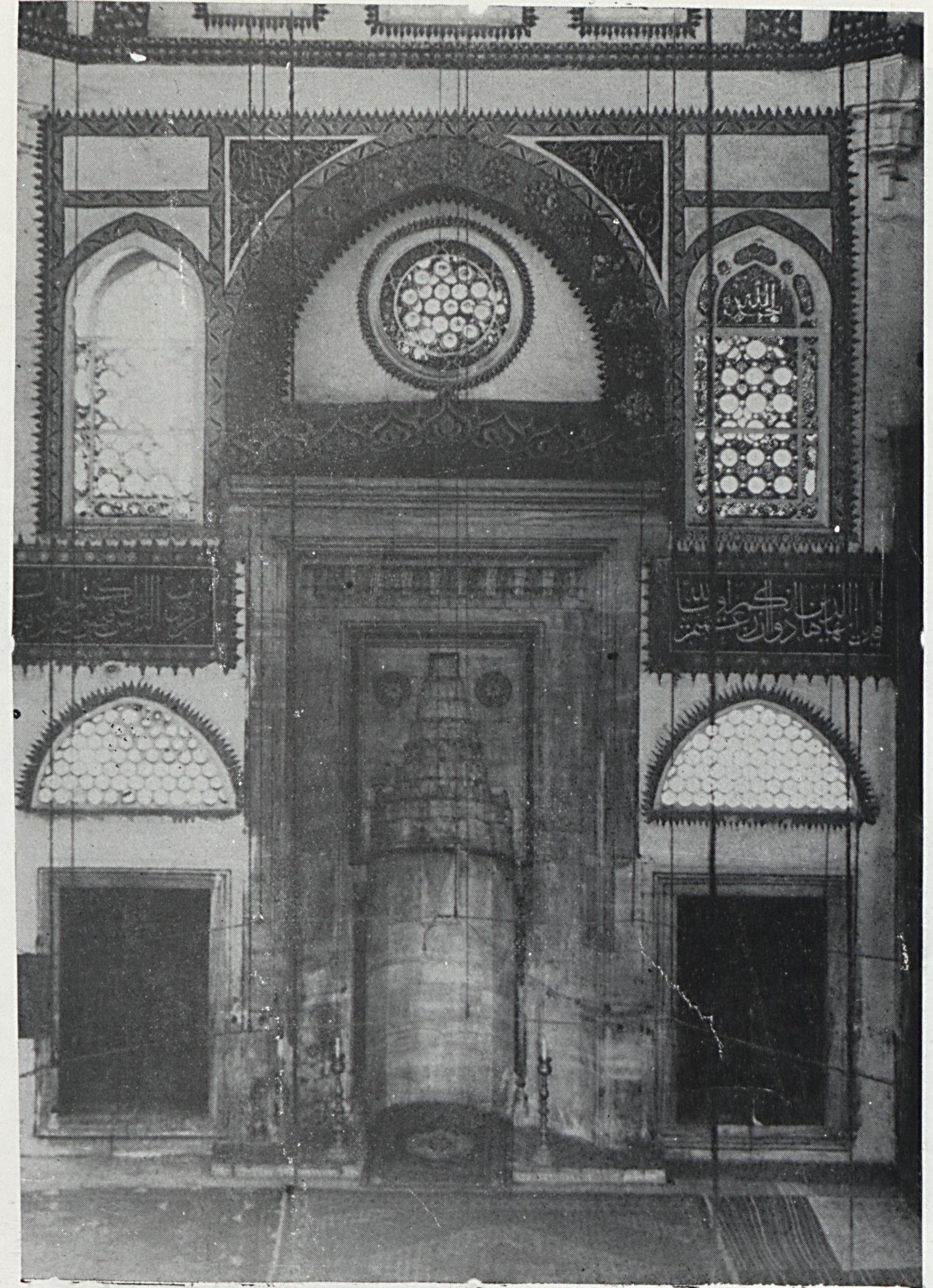
7 — Pertev Paşa Camii; Minber.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

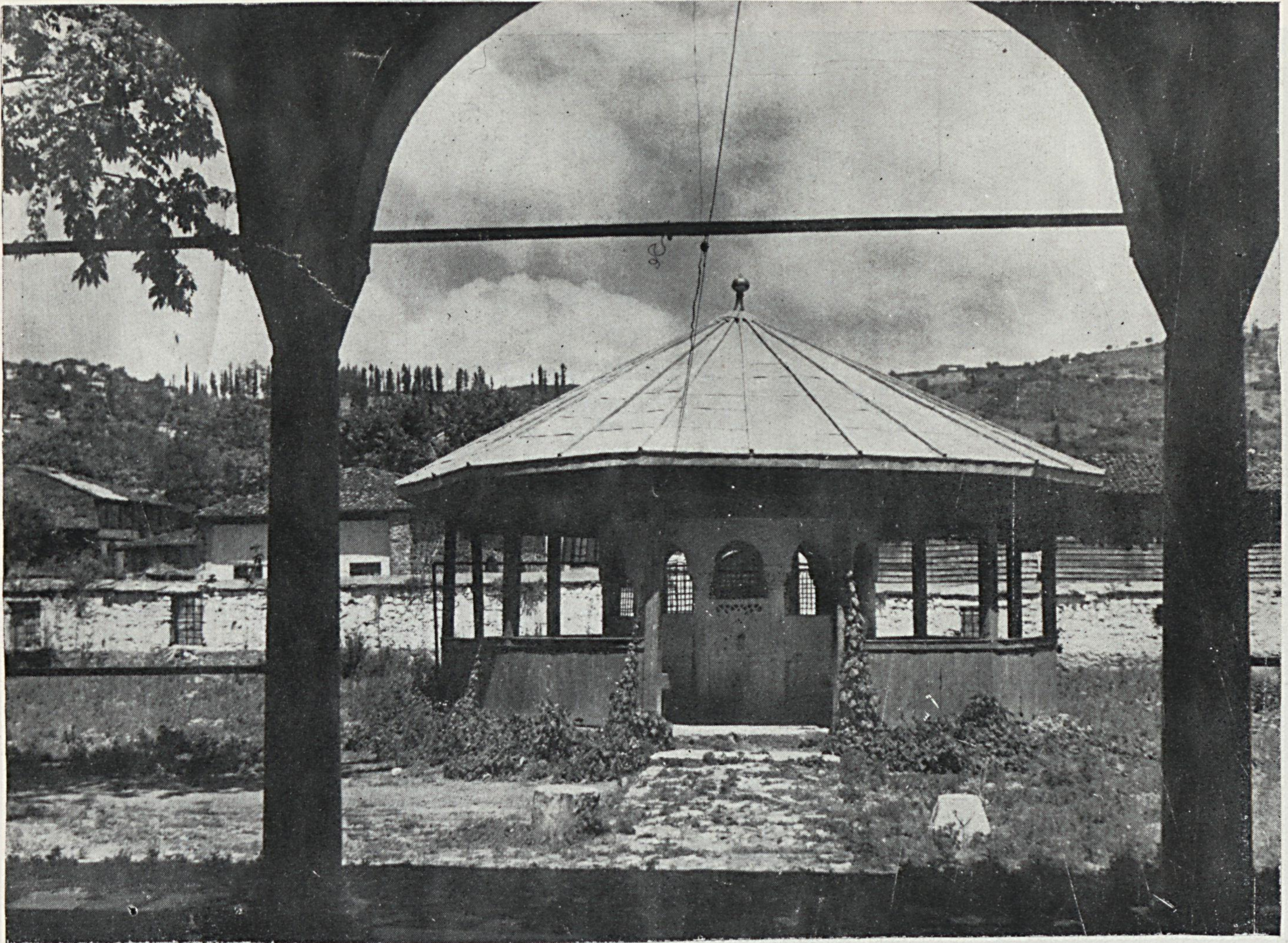
8 — Pertev Paşa Camii: Minberin çok ince ve nefis taş işçilikleri.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

9 — Pertev Paşa Camii: Mihrap.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

10 — Pertev Mehmet Paşa Camii şadırvanı.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

11 — İzmitte Pertev Paşa mimari heyetinden: Sıbyan Mektebi.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

12 — Eyupta Pertev Paşa türbesi: Dışarıdan görünüş.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

13 — Pertev Paşa türbesinin kapısı üzerindeki kitabe.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

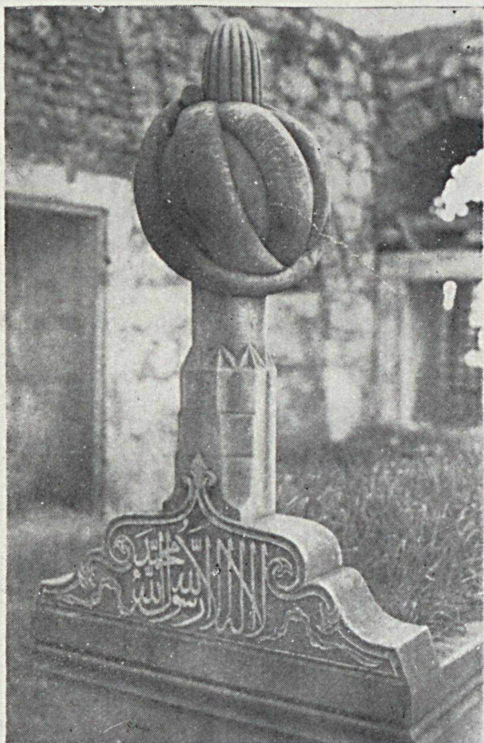
14 — Pertev Paşa türbesinin içerden görünüşü.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

15 — Pertev Mehmet Paşanın mermer sandukası.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

16 — Pertev Paşanın sandukası üzerindeki kavuk.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf
Arşivi. Foto İhsan Gürkem)

17 — Pertev Paşanın kızı Sâfiye'nin mezar taşı.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf
Arşivi. Foto İ. Gürkem)

18 — Pertev Paşanın kızı Sâfiye'nin mezarındaki tarih kıt'ası.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf
Arşivi. Foto İ. Gürkem)

19 — Sâfiyenin mezar taşındaki başlık ve kolye.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf
Arşivi. Foto İ. Gürkem)

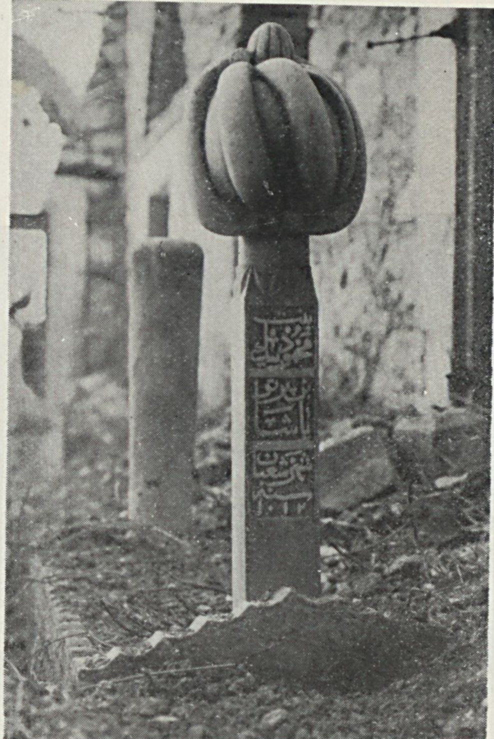
20 — Sâfiyenin mezar taşındaki başlığın arkadan görünüşü.

(Vakıflar U. M. Fotoğraf
Arşivi. Foto İ. Gürkem)

21 — Pertev Paşanın oğlu Mehmet Beyin kızı küçük Safiyenin mezar taşı.

(Vakıfar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İ. Gürkem)

22 — Pertev Paşa aile makberesinde diğer bir mezar taşı.

(Vakıfar U. M. Fotoğraf Arşivi. Foto İ. Gürkem)